

Το ηγετικό πρότυπο του Βενιζέλου 90 χρόνια μετά τον θάνατό του

*“Οι προσωπικές του ικανότητες, το γόητρό του,
οι περίφημες υπηρεσίες που προσέφερε στους
Συμμάχους τού εξασφάλισαν μία θέση σχεδόν
ισότητας με τους ηγέτες των σπουδαιότερων
νικητριών χωρών και μαζί του η χώρα ανέβηκε σε
ιλιγγιώδη ύψη και ατένιζε εκθαμβωτικούς ορίζοντες”.*

Είναι τα λόγια με τα οποία ο Βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ στο βιβλίο του *“The world crisis”* σκιαγράφησε την προσωπικότητα και τα επιτεύγματα του Ελευθέριου Βενιζέλου , αναφερόμενος στον πρωταγωνιστικό ρόλο του τελευταίου στις εργασίες της Διάσκεψης Ειρήνης μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος κατέχει ξεχωριστή θέση στην νεότερη ελληνική ιστορία ως εθνικός ηγέτης, διπλωμάτης καθώς και ως πολιτικός με τεράστιο πολιτικό και κοινωνικό όραμα. Είναι αλήθεια ότι κατά τις τρεις δεκαετίες της πολιτικής δράσης του η Ελλάδα έζησε εδαφικούς θριάμβους, εθνική υπερηφάνεια και σπουδαίες κοινωνικές τομές αφενός, εθνικές τραγωδίες, διώξεις αντιφρονούντων και διχαστικά πάθη αφετέρου. Σήμερα, 90 χρόνια μετά τον θάνατό του, προσεγγίζοντας με νηφαλιότητα και αμεροληψία την εποχή του και απαλλαγμένοι από τα πάθη του Διχασμού, οφείλουμε να διερευνήσουμε τα τρία ποιοτικά στοιχεία που συνθέτουν το ηγετικό πρότυπο του Ελευθέριου Βενιζέλου: τον πολιτικό του ρεαλισμό, τη μεταρρυθμιστική δράση του και τη συνεισφορά του στην αναβάθμιση του διεθνούς κύρους της χώρας.

“Πολιτική: η τέχνη του εφικτού”

Ο πολιτικός ρεαλισμός του Ελευθέριου Βενιζέλου εκδηλώνεται πρωτίστως μέσα από τη βαθιά κατανόηση των συσχετισμών ισχύος, τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας όσο και στο διεθνές σύστημα των αρχών του 20ού αιώνα. Ο Βενιζέλος δεν υπήρξε πολιτικός που καθοδηγούνταν από ιδεολογικές αγκυλώσεις ή από συναισθηματικές εξάρσεις, αλλά ένας ηγέτης που αντιλαμβανόταν ότι η επιτυχία των εθνικών στόχων προϋπέθετε ρεαλιστικό σχεδιασμό, ευελιξία και συνεχή προσαρμογή στις αντικειμενικές συνθήκες. Για τον Βενιζέλο, το έθνος δεν μπορούσε να επιβιώσει και να προοδεύει χωρίς ισχυρό κράτος, λειτουργικούς θεσμούς και ορθολογική εξωτερική πολιτική.

Η ανάδειξή του στην πολιτική σκηνή της Κρήτης συνδέεται ήδη με μια πράξη ρεαλισμού. Στην Κρήτη ο Βενιζέλος αντιλήφθηκε ότι η άμεση ένωση του νησιού με την Ελλάδα δεν ήταν εφικτή χωρίς τη συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων. Έτσι, ενώ υποστήριζε σταθερά τον εθνικό

στόχο¹, αποδέχθηκε ενδιάμεσες λύσεις, όπως την αυτονομία της Κρήτης, θεωρώντας ότι αυτές θα λειτουργούσαν ως μεταβατικά στάδια. Η στάση αυτή δείχνει την προτεραιότητα που έδινε στο εφικτό έναντι του επιθυμητού, στοιχείο κεντρικό στον πολιτικό πραγματισμό.

Με τη μεταπήδησή του στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή μετά το Κίνημα στου Γουδή, ο Βενιζέλος εφαρμόζει τον ίδιο ρεαλιστικό τρόπο σκέψης στο εσωτερικό της χώρας. Αναγνωρίζει ότι το ελληνικό κράτος πάσχει από θεσμική αδυναμία, διοικητική αναποτελεσματικότητα και στρατιωτική καθυστέρηση. Προχωρά λοιπόν σε βαθιές μεταρρυθμίσεις: αναθεώρηση του Συντάγματος, εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, αναδιοργάνωση του στρατού και του ναυτικού. Οι επιλογές αυτές δεν υπαγορεύονται από ιδεολογικό δογματισμό, αλλά από τη ρεαλιστική εκτίμηση ότι χωρίς ισχυρό κράτος η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να διεκδικήσει ρόλο στα Βαλκάνια.

Ιδιαίτερη αξία για την κατανόηση του πολιτικού πραγματισμού του Βενιζέλου έχει η στάση του απέναντι στο έντονο αίτημα του λαού να είναι η νέα Βουλή (1910) Συντακτική. Στην περίπτωση αυτή θα ανέκυπτε ζήτημα αλλαγής του πολιτεύματος. Ο Βενιζέλος, ωστόσο, δεν ενδίδει και δεν εκμεταλλεύεται το εργαλείο αυτό προκειμένου να παραγκωνίσει τη μοναρχία, αλλά επιμένει στο ότι η Βουλή που προέκυψε απ' τις εκλογές οφείλει να είναι διπλή (λόγω διπλάσιου αριθμού μελών από την τακτική) Αναθεωρητική². Μόνο με εθνική σύμπνοια και με τον βασιλιά συνοδοιπόρο θα μπορούσε να επιτευχθεί το μεταρρυθμιστικό του έργο, αλλά και η προετοιμασία της χώρας για τη βαλκανική συνεννόηση με στόχο τη διεκδίκηση εδαφών από την οθωμανική αυτοκρατορία. Κι αυτό είναι κάτι που ο Βενιζέλος δε θυσιάζει προκειμένου να γίνει αρεστός στον λαό.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζουν οι χειρισμοί του κατά τις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων. Ο Βενιζέλος αντιλαμβάνεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκεται σε φάση παρακμής, αλλά γνωρίζει επίσης ότι η Ελλάδα μόνη της δεν μπορεί να επιτύχει σημαντικές εδαφικές επεκτάσεις. Έτσι, προχωρά στη σύναψη συμμαχιών με τα άλλα βαλκανικά κράτη, ακόμη και με παραδοσιακούς αντιπάλους, όπως η Βουλγαρία. Η επιλογή αυτή δεν βασίζεται σε ιδεολογική εγγύτητα, αλλά σε αντικειμενικό υπολογισμό συμφερόντων.

Παράλληλα, ο Βενιζέλος επιδεικνύει ρεαλισμό και στην διαχείριση των νικών. Αντί να επιδιώξει την πλήρη εξόντωση των αντιπάλων ή να αγνοήσει τις διεθνείς ισορροπίες, συμμετέχει ενεργά σε διπλωματικές διαπραγματεύσεις και αποδέχεται συμβιβασμούς που κατοχυρώνουν τα βασικά ελληνικά κέρδη. Η στάση αυτή δείχνει ότι για τον Βενιζέλο ο ρεαλισμός δεν σταματά στο πεδίο της μάχης, αλλά συνεχίζεται και στο πεδίο της διπλωματίας.

Όμως ο πολιτικός ρεαλισμός του Βενιζέλου γίνεται ακόμα πιο εμφανής κατά τον Α'

1 Χαρακτηριστικός είναι ο ενθουσιασμός του φοιτητή Βενιζέλου το 1887, όταν επικεφαλής αντιπροσωπείας Κρητών φοιτητών είχε γίνει δεκτός στην Αθήνα από τον διερχόμενο Βρετανό πολιτικό Ιωσήφ Τσάμπερλαιν. Τότε είχε υποστηρίξει με θάρρος και επιχειρήματα τον διακή πόθο των Κρητών για ένωση με την Ελλάδα.

2 Η συνομιλία του με το συγκεντρωμένο πλήθος στην πλατεία Συντάγματος είναι χαρακτηριστική:

Βενιζέλος: Οι εκλογές εκλήθησαν προς συγκρότησιν διπλής Αναθεωρητικής Βουλής.

Λαός: Συντακτική θέλουμε, Συντακτική...

Βενιζέλος: Επαναλαμβάνω: διπλής Αναθεωρητικής Βουλής!

Λαός: Συντακτική...

Βενιζέλος: Είπα! Αναθεωρητικής.

Λαός: ... (σιγή)

Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Εθνικός Διχασμός δεν μπορεί να γίνει κατανοητός χωρίς την ανάλυση της ρεαλιστικής του σκέψης. Ο Βενιζέλος πιστεύει ότι τα συμφέροντα της Ελλάδας εξυπηρετούνται καλύτερα μέσω της συμμαχίας της Αντάντ. Η θέση αυτή βασίζεται σε γεωπολιτικούς υπολογισμούς:

- ναυτική υπεροχή των Συμμάχων
- εγγύτητα με τις ελληνικές θαλάσσιες οδούς
- προοπτική εδαφικών ανταλλαγμάτων στη Μικρά Ασία

Αντιθέτως, θεωρεί ότι η ουδέτερη προσέγγιση προς τις Κεντρικές Δυνάμεις εγκυμονεί κινδύνους.

Η σύγκρουσή του με τον βασιλέα Κωνσταντίνο Α' δεν είναι απλώς προσωπική ή θεσμική, αλλά βαθιά πολιτική και στρατηγική. Ο Βενιζέλος θεωρεί ότι ο βασιλιάς αγνοεί τις διεθνείς πραγματικότητες και υποτιμά τους κινδύνους απομόνωσης της χώρας. Η επιλογή του να δημιουργήσει την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης μπορεί να θεωρηθεί ακραία αλλά εντάσσεται σε μια ρεαλιστική λογική: προτιμά τη ρήξη από τη στασιμότητα, αν πιστεύει ότι διακυβεύονται εθνικά συμφέροντα.

Μετά τη λήξη του πολέμου, ο Βενιζέλος βρίσκεται στο απόγειο της διεθνούς πολιτικής σταδιοδρομίας του³. Στις συνεχείς διασκέψεις ειρήνης λειτουργεί ως έμπειρος διπλωμάτης που γνωρίζει πότε να πιέζει και πότε να υποχωρεί. Η Συνθήκη των Σεβρών αποτελεί κορύφωση της πολιτικής του, καθώς φαίνεται να υλοποιεί τη Μεγάλη Ιδέα σε πρωτοφανή έκταση. Όμως γνωρίζει ότι η εφαρμογή της συνθήκης εξαρτάται από διεθνείς συσχετισμούς και από τη στρατιωτική ικανότητα της Ελλάδας να ελέγξει τα νέα εδάφη.

Η Μικρασιατική Εκστρατεία αναδεικνύει τα όρια του πολιτικού ρεαλισμού τόσο του ίδιου του Βενιζέλου όσο και των διαδόχων του. Ο ίδιος είχε επίγνωση των κινδύνων και των δυσκολιών, ενώ η εκλογική του ήττα το 1920 τον απομακρύνει από την εξουσία σε μια κρίσιμη στιγμή. Η μετέπειτα κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και η έξωση του ελληνισμού από τις πατροπαράδοτες ελληνικές εστίες της Ιωνίας δεν αναιρεί την αρχική στρατηγική του, αλλά αντιθέτως αναδεικνύει το πόσο ασύνετα, πρόχειρα και ανοργάνωτα διαχειρίστηκε τα εδαφικά κέρδη από τη συνθήκη των Σεβρών η κυβέρνηση Γούναρη, η οποία προχώρησε σε ανοιχτή στρατιωτική επέμβαση στα βάθη της Τουρκίας ενώ μάλιστα προεκλογικά είχε εξαπατήσει την ελληνική κοινωνία με το σύνθημα “οίκαδε”.

Στη μεσοπολεμική περίοδο, ο Βενιζέλος επανέρχεται με μια πολιτική που πολλοί θεωρούν αντιφατική σε σχέση με το παρελθόν του, αλλά που στην πραγματικότητα επιβεβαιώνει τον ρεαλισμό του. Η Συνθήκη της Λωζάννης του 1923 έθεσε τέλος στο αλυτρωτικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας, που είχε αποτελέσει σταθερό προσανατολισμό των ελληνικών κυβερνήσεων από τα μέσα του 19ου αιώνα. Ο Βενιζέλος όμως προσήλθε στη Λωζάννη ως εκπρόσωπος ηττημένων και όχι νικητών.

Είναι αλήθεια ότι η σύμβαση περί υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών δέχθηκε

3 Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ο πρώην πρωθυπουργός Άσκουιθ τον χαρακτήρισε ως την “κυριότερη αυθεντία στο ζήτημα της Κοινωνίας των Εθνών” και ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Μπάλαφουρ τον πρότεινε ως πρώτο πρόεδρό της, πρόταση που δεν αποδέχθηκε ο Βενιζέλος.

εντονότατη κριτική, ωστόσο είναι εμφανές ότι δεν αποτελούσε πολιτική επιλογή του Βενιζέλου, αλλά αναγκαστική προσαρμογή στην πραγματικότητα. Τα χρονικά περιθώρια ήταν ασφυκτικά, διότι ήδη εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες είχαν φτάσει στα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας από τον Πόντο και τα βάθη της Τουρκίας και θα εκδιώκονταν με τη βία. Στην περίπτωση αυτή ο Βενιζέλος δε θα μπορούσε να απαιτήσει την απομάκρυνση του μουσουλμανικού στοιχείου από τα ελληνικά εδάφη.

Πολλές ήταν και είναι ακόμη και σήμερα οι αναφορές περί προδοτικής ειρήνης, καθώς η κυβέρνηση των Αθηνών με πρωθυπουργό τον Στ. Γονατά και η στρατιωτική ηγεσία με επικεφαλής τον αρχηγό της στρατιάς του Έβρου Θεόδωρο Πάγκαλο και τον αρχηγό του στόλου Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο ετοιμάζονταν να καταγγείλουν την ανακωχή των Μουδανιών και ετοιμάζονταν να εισβάλουν στην ανατολική Θράκη με την πεποίθηση ότι η Ελλάδα είχε άνετο πλεονέκτημα έναντι της Τουρκίας. Ο Βενιζέλος όμως αντιτάχθηκε σε αυτό, διότι γνώριζε ότι καμία στρατιωτική επιχείρηση δε θα είχε αίσιο τέλος χωρίς τη συναίνεση των ξένων δυνάμεων και προχώρησε τις διαπραγματεύσεις. Εν τέλει, έχοντας πλήρη συναίσθηση του τι είχε μόλις υπογράψει, τηλεγράφησε στον πρωθυπουργό Στυλιανό Γονατά και στον στρατιωτικό Νικόλαο Πλαστήρα, μεταξύ άλλων, τα εξής:

«Η Συνθήκη αυτή, συναφθείσα μετά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν, δεν σημαίνει ατυχώς ελληνικόν θρίαμβον. Αλλά η Επανάστασις δύναται να είναι υπερήφανος ότι αναδιοργάνωσασα εθνικόν στρατόν έδωκε τα μέσα εις την αντιπροσωπείαν της να επιτύχη την συνομολόγησιν εντίμου ειρήνης...»

“Γνωρίζω ότι διήλθεν εκείνας τās ημέρας κρίσιν συνειδήσεως..” (Μιχ. Θεοτοκάς)

Τέλος, ο Βενιζέλος επιδεικνύει ρεαλισμό και στο γλωσσικό ζήτημα, το οποίο συνιστά ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα της ελληνικής κοινωνίας στις αρχές του 20ου αιώνα. Παρά τις έντονες πιέσεις από πανεπιστημιακούς καθηγητές και μέλη της Εκκλησίας, ο Βενιζέλος επιλέγει να στηρίξει τη δημοτική. Το γλωσσικό ζήτημα είχε οδηγήσει σε σοβαρές κοινωνικές συγκρούσεις, όπως τα αιματηρά επεισόδια των «Ορεσטיακών» του 1903 και τα «Μαρασλειακά» της δεκαετίας του 1920, όταν η διδασκαλία και η χρήση της δημοτικής στην εκπαίδευση είχαν οδηγήσει σε τιμωρίες εις βάρος πρωτοπόρων “αντιεθνιστών” εκπαιδευτικών. Στην επιλογή αυτή του Βενιζέλου να στηρίξει έμπρακτα τη δημοτική διαφαίνεται ο ρεαλισμός του: επιλέγει τη γλώσσα που χρησιμοποιεί η πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας ως μέσο ενότητας και λειτουργικής επικοινωνίας. Καρπός της γλωσσικής μεταρρύθμισης του Βενιζέλου υπήρξαν και τα διαχρονικής αξίας σχολικά αναγνωστικά *«Τα ψηλά βουνά»* και *«Αλφαβητάρι με τον ήλιο»*, τα οποία γαλούχησαν γενιές ολόκληρες Ελληνόπουλων.

Το αποτύπωμα του Ελ. Βενιζέλου στον θεσμικό εκσυγχρονισμό της Ελλάδας

Πεπεισμένος ότι μια γενική κοινωνική μεταρρύθμιση θ' αποτελούσε το εφελτήριο για την ανασυγκρότηση της χώρας, ο Βενιζέλος υιοθέτησε κοινωνική πολιτική προσανατολισμένη στη βελτίωση της καθημερινότητας των πολιτών και τη δημιουργία ενός Κράτους Δικαίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρκετοί από τους αυτονόητους για εμάς σήμερα θεσμούς ή επαγγελματικά δικαιώματα, τα οποία ονομάζουμε "κεκτημένα", κατοχυρώθηκαν επί των ημερών του Βενιζέλου και συγκεκριμένα με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911. Έτσι,

- διασφαλίστηκε η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης με την ισοβιότητα των δικαστών,
- καθιερώθηκε η μονιμότητα και το αμετάθετο των δημοσίων υπαλλήλων, ώστε να αποφεύγονται άδικες απολύσεις για πολιτικούς λόγους⁴.
- θεσμοθετήθηκε η αναγκαστική απαλλοτρίωση εκτάσεων γης, η οποία εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον αλλά ταυτόχρονα μεριμνά για την αποζημίωση του προηγούμενου ιδιοκτήτη⁵
- ορίστηκε η Κυριακή ως υποχρεωτική ημέρα αργίας (από την τακτική πλέον Βουλή, όταν είχε ολοκληρωθεί το αναθεωρητικό της έργο)

Το ίδιο καθοριστικές υπήρξαν οι παρεμβάσεις στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930 η πλειοψηφία των Ελλήνων εργαζομένων ζούσε χωρίς καμία ουσιαστική και θεσμική προστασία. Ενδεχόμενη ασθένεια ή εργατικό ατύχημα οδηγούσαν σε απώλεια εργασίας και συνακόλουθη κοινωνική περιθωριοποίηση. Ο Βενιζέλος, ωστόσο, ακόμη μία φορά επηρεασμένος από ευρωπαϊκά πρότυπα κοινωνικής πολιτικής, επιδίωξε την

4 Αξίζει να σημειωθούν οι αντιδράσεις μερίδας των ίδιων των βενιζελικών, οι οποίοι θεωρούσαν ότι το μέτρο της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων θα επιβράβευε μη αποδοτικούς υπαλλήλους που δούλευαν ελάχιστα και συμπεριφέρονταν με άσχημο τρόπο στον πολίτη. Η λογική του Βενιζέλου όμως ήταν η πάταξη του πελατειακού κράτους, καθώς επί πολλές δεκαετίες μετά από κάθε εκλογική αναμέτρηση η νέα κυβέρνηση "ξήλωνε" τους ανεπιθύμητους δημοσίους υπαλλήλους και τους αντικαθιστούσε με δικούς της ψηφοφόρους. Η τακτική αυτή δεν έδινε τη δυνατότητα στους πραγματικά άξιους δημόσιους λειτουργούς να εργαστούν απρόσκοπτα. Χαρακτηριστική είναι εξάλλου και η ονομασία της Πλατείας Κλαυθμώνος.

5 Απόφαση τολμηρή, αν αναλογιστεί κανείς πόσο ιερό και απαραβίαστο θεωρείται στην ελληνική παράδοση και λαϊκή συνείδηση το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας. Ο Βενιζέλος όμως είχε και απώτερο εθνικό σκοπό πέρα από την αποκατάσταση των ακτημόνων, όπως διαβάζουμε σε προεκλογική ομιλία του στον Βόλο, στις 12 Οκτωβρίου 1920: "Όσον αφορά το ζήτημα το αγροτικόν, θα προσθέσω μόνον ότι η λύσις αυτού [...] αποσκοπεί και εις ένα υψηλότερον σκοπόν, διότι εν Μακεδονία, όπου πλην των ελληνικών πληθυσμών των εχόντων στερεάν ελληνικήν συνείδησιν, δεν θα κατορθούμεν να κατακτήσωμεν ψυχικώς τους πληθυσμούς αυτούς εάν δεν τοις δώσωμεν την γην την οποίαν καλλιεργούν [...] και δεν τους κάμωμεν ιδιοκτήτας, πράγμα το οποίον από δεκαετηρίδων ήδη η βουλγαρική προπαγάνδα εν Μακεδονία έχει θέσει εις το πρόγραμμά της." Αντιλαμβάνεται λοιπόν ότι, αν η Ελλάδα επιθυμεί να κερδίσει νέα εδάφη, θα πρέπει να κερδίσει την εμπιστοσύνη των μελλοντικών υπηκόων, οι οποίοι ήταν κυρίως αγρότες. Έτσι ερμηνεύονται οι νόμοι του για τη δημιουργία αγροτικών συνεταιρισμών, την καταπολέμηση της τοκογλυφίας, την προώθηση της γεωπονικής έρευνας, τη διάδοση βελτιωμένων ποικιλιών φυτών και ζώων, τη γεωργική εκπαίδευση, τα αποξηραντικά και αρδευτικά έργα, πρωτίστως όμως η ίδρυση της δημόσιας Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος (1929), η οποία βαθμιαία έγινε η κύρια πηγή χρηματοδότησης των αγροτών.

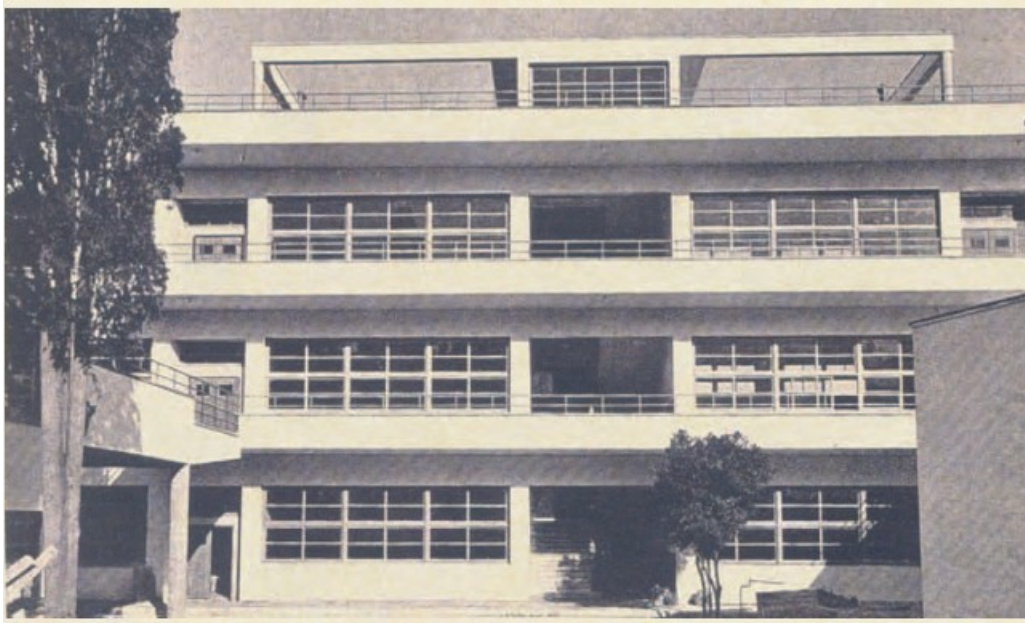
θεμελίωση ενός ασφαλιστικού συστήματος με σκοπό την ασφάλεια των εργαζομένων. Κορυφαίο επίτευγμα αυτής της πολιτικής ήταν η ένωση των διάσπαρτων ταμείων που υπήρχαν στην Ελλάδα από το έτος του 1917. Έτσι, με τον νόμο 5733/1932 (άρθρο 12) θεσπίστηκε το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ) και η υποχρεωτική ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ασφάλιση των εργαζομένων για ασθένεια και εργατικά ατυχήματα. Αν και ο νόμος δεν εφαρμόστηκε λόγω αλλαγής της κυβερνήσεως έναν μήνα αργότερα, εντούτοις αποτέλεσε τον θεμέλιο λίθο του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος.

Στον τομέα της υγείας, η κατάσταση που παρέλαβε η κυβέρνησή του ήταν προβληματική. Η υγειονομική περίθαλψη ήταν άνισα κατανομημένη αλλά και αποσπασματική, ενώ επιδημίες όπως η ελονοσία και η φυματίωση αποτελούσαν σοβαρή απειλή ειδικά στους προσφυγικούς πληθυσμούς. Ο Βενιζέλος αντιλήφθηκε ότι ελλείπει οργανωμένης δημόσιας υγείας η κοινωνική ανασυγκρότηση θα παρέμενε κενό γράμμα, όπως τόσα χρόνια. Το 1917 η κυβέρνηση Βενιζέλου συγκρότησε το υπουργείο Περιθάλψεως, το οποίο συγκέντρωσε όλες τις υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας που μέχρι τότε υπάγονταν σε ένα τμήμα του υπουργείου Εσωτερικών, ενέργεια ιδιαίτερα πρωτοποριακή για την εποχή. Με αυτόν τον τρόπο, μέχρι το έτος 1920 ιδρύθηκαν δύο γενικά νοσοκομεία, τρία санаторία, δύο νοσοκομεία αφροδισίων νοσημάτων, ένα νοσοκομείο λοιμωδών νοσημάτων, καθώς και αντιφυμακικά ιατρεία σε οκτώ πόλεις.

Μέσω συνεργασίας της κυβερνήσεως με οργανισμούς όπως η Υγειονομική Οργάνωση της Κοινωνίας των Εθνών και το Ίδρυμα Rockefeller οργανώθηκαν προγράμματα υγειονομικής επιτήρησης, αποξήρανσης ελών καθώς και καταπολέμησης της ελονοσίας, ενώ ταυτοχρόνως τέθηκαν βάσεις για την δημιουργία υγειονομικών κέντρων στην ύπαιθρο. Παράλληλα δόθηκε έμφαση στην παιδική υγιεινή και στους εμβολιασμούς. Δυστυχώς οι οικονομικοί περιορισμοί και η διεθνής κρίση του 1929 εμπόδισαν την εφαρμογή ενός πλήρως οργανωμένου συστήματος δημόσιας υγείας. Ωστόσο, οι πρωτοβουλίες αυτής της περιόδου θεωρούνται η πρώτη σοβαρή προσπάθεια συγκρότησης εθνικής υγειονομικής πολιτικής στην Ελλάδα.

Ο τελευταίος και ίσως πιο φιλόδοξος τομέας μεταρρυθμίσεων ήταν η εκπαίδευση. Ο Βενιζέλος θεωρούσε την παιδεία βασικό μοχλό κοινωνικής κινητικότητας και δημοκρατίας. Το ελληνικό σχολείο των αρχών του 20ου αιώνα χαρακτηριζόταν από αυστηρότητα, αποστήθιση και περιορισμένη πρόσβαση από τα παιδιά της υπαίθρου και των φτωχών οικογενειών. Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση υλοποιήθηκε με την συμβολή σπουδαίων προσωπικοτήτων, όπως του υπουργού Παιδείας Γεωργίου Παπανδρέου, των διανοούμενων Αλέξανδρου Δελμούζου, Δημητρίου Γληνού και Μανόλη Τριανταφυλλίδη, αλλά και εξαίρετων συνεργατών και προσωπικών φίλων του Βενιζέλου, όπως ήταν η Ρόζα Ιμβριώτη και ο διακεκριμένος μαθηματικός Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Με τον νόμο 4397/1929 «*Περί Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως*» καθιερώθηκε η εξατάξια υποχρεωτική εκπαίδευση, μέτρο που στόχευε στην καταπολέμηση του αναλφαβητισμού. Επιπροσθέτως, με τον νόμο 4373/1929 «*Περί Διαρρυθμίσεως των Σχολείων μέσης Εκπαιδεύσεως*» επιχειρήθηκε η αναδιοργάνωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ειδική ήταν η μέριμνα στις περιφέρειες της Δυτικής Μακεδονίας για την καταπολέμηση του γλωσσικού αναλφαβητισμού των ξενόφωνων πληθυσμών που ενσωματώθηκαν στη χώρα μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Παράλληλα, ιδιαίτερα πρωτοποριακή υπήρξε η επικράτηση του θεσμού της προσχολικής αγωγής (Νηπιαγωγείο) αλλά και η φροντίδα για την εκπαίδευση των κοριτσιών, των ατόμων που είχαν υπερβεί τη σχολική ηλικία (Νυκτερινά σχολεία) και των παιδιών με ειδικές ανάγκες.

Ιδιαίτερη σημασία είχε η γλωσσική μεταρρύθμιση. Λίγες μόνο δεκαετίες μετά τα αιματηρά επεισόδια των Ευαγγελικών που είχαν προκαλέσει το μένος των αρχαϊστών και ενώ δημοτικιστές και αρχαϊστές συνέχιζαν να ερίζουν, η κυβέρνηση Βενιζέλου προέκρινε, όπως προαναφέρθηκε, τη δημοτική ως αναγκαίο εργαλείο για τη γλωσσική και πνευματική συγκρότηση των Ελληνόπουλων. Αυτή τη φορά με την συμβολή του Μανόλη Τριανταφυλλίδη η δημοτική εισήχθη στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και στα σχολικά εγχειρίδια, διευκολύνοντας τη μάθηση και την καθημερινή ζωή των μαθητών. Συνάμα, το κράτος επένδυσε σημαντικούς πόρους στην κατασκευή σχολικών κτηρίων. Κατά την τετραετία 1928-1932 περισσότερα από 3.000 νέα σχολεία ανεγέρθηκαν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Αυτή η δράση υλοποιήθηκε από τον τότε υπουργό Παιδείας Γεώργιο Παπανδρέου σε συνεργασία με πολλούς σημαντικούς αρχιτέκτονες της εποχής με σκοπό τον εκσυγχρονισμό των σχολείων. Τα παραπάνω γεγονότα επέτρεψαν την πρόσβαση στην εκπαίδευση ιδιαίτερα σε παιδιά της υπαίθρου.

Σχολικό κτήριο της τελευταίας τετραετίας του Ελ. Βενιζέλου. Σε αυτό το αρχιτεκτονικό πρότυπο ανήκουν πολλά σημερινά σχολικά συγκροτήματα σε όλη την επικράτεια.

Οικοδομώντας την Ελλάδα της εξωστρέφειας

Την κοινήν γνώμην.

αν δεν την έχω σύμφωνον.

εννοώ να την διαπαιδαγωγήσω και όχι

να παρασύρωμαι από αυτήν⁶.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μέσα από τη μακρά πολιτική του διαδρομή, διαμόρφωσε ένα όραμα για μια Ελλάδα εξωστρεφή, ικανή να υπερβεί τα στενά όρια της εθνικής απομόνωσης και να ενταχθεί δυναμικά στο διεθνές σύστημα ισορροπιών. Η εξωτερική του πολιτική δεν υπήρξε ποτέ προϊόν στιγμιαίων επιλογών ή συγκυριών, αλλά αποτέλεσμα βαθιάς κατανόησης των διεθνών συσχετισμών, της γεωπολιτικής θέσης της χώρας και των πραγματικών δυνατοτήτων της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας.

Στα χρόνια των Βαλκανικών Πολέμων, το όραμα αυτό πήρε τη μορφή μιας δυναμικής αλλά και υπολογισμένης πολιτικής, η οποία συνδύαζε τη στρατιωτική δράση με την έντονη διπλωματική κινητικότητα. Οι συμμαχίες με τα άλλα βαλκανικά κράτη δεν ήταν απλώς μέσα για την επίτευξη άμεσων στρατιωτικών στόχων αλλά και βήματα προς τη δημιουργία ενός περιφερειακού συστήματος ασφάλειας, στο οποίο η Ελλάδα θα είχε κεντρικό ρόλο. Η επιτυχία των εδαφικών επεκτάσεων ενίσχυσε το κύρος της χώρας, αλλά ταυτόχρονα ανέδειξε και τα όρια μιας πολιτικής που στηριζόταν πρωτίστως στην πολεμική ισχύ. Ο ίδιος ο Βενιζέλος, παρότι ταυτίστηκε με τις μεγάλες εθνικές νίκες, δεν έπαψε να επισημαίνει ότι ο πόλεμος δεν μπορεί να αποτελεί μόνιμο εργαλείο πολιτικής παρά μόνο έσχατη λύση σε εξαιρετικές περιστάσεις.

Η εμπειρία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και ο Εθνικός Διχασμός έδωσαν στον Βενιζέλο τη δυνατότητα να διαπιστώσει με οδυνηρό τρόπο πόσο καταστροφικές μπορούν να αποβούν οι εσωτερικές αντιπαραθέσεις για τη διεθνή θέση μιας χώρας. Η επιλογή του να ταχθεί στο πλευρό της Αντάντ βασίστηκε στην πεποίθηση ότι το μέλλον της Ελλάδας συνδεόταν με τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές δυνάμεις της Δύσης, τόσο σε πολιτικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο. Ωστόσο, οι εξελίξεις στη Μικρά Ασία και η κατάληξη της εκστρατείας του 1919-1922 έδειξαν τα όρια ακόμη και της πιο φιλόδοξης εξωτερικής πολιτικής, όταν αυτή δεν στηρίζεται σε επαρκή εσωτερική συνοχή και ρεαλιστική εκτίμηση των διεθνών συσχετισμών.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με μια πρωτοφανή κρίση. Η ήττα, η απώλεια εδαφών, η μαζική έλευση προσφύγων και η διεθνής απομόνωση απειλούσαν όχι μόνο την οικονομική και κοινωνική συνοχή της χώρας, αλλά και την ίδια της την ασφάλεια. Σε αυτό το περιβάλλον, το όραμα του Βενιζέλου για μια εξωστρεφή Ελλάδα έλαβε νέα, βαθύτερη σημασία. Δεν επρόκειτο πλέον για την επιδίωξη εθνικής ολοκλήρωσης μέσω της επέκτασης, αλλά για την αναζήτηση σταθερότητας, ειρήνης και διεθνούς θέσης της χώρας, μέσα από μια πολιτικής ισορροπίας και γόνιμης συνεργασίας.

Ο Βενιζέλος επιδίωξε να αποκαταστήσει τις σχέσεις της Ελλάδας με όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις αποφεύγοντας την προσκόλληση σε ένα μόνο κέντρο ισχύος. Η επιλογή του να προσεγγίσει αρχικά την Ιταλία και να υπογράψει διμερές Σύμφωνο Φιλίας με τον Μπενίτο

6 Απόσπασμα ομιλίας του Βενιζέλου στη Βουλή των Ελλήνων αναφορικά με το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930.

Μουσολίνι τον Σεπτέμβριο του 1928 ήταν μια δύσκολη απόφαση, αν αναλογιστεί κανείς ότι το 1923 ιταλικές δυνάμεις είχαν κανονιοβολήσει και καταλάβει την Κέρκυρα.⁷ Με την πρωτοβουλία του αυτή ο Βενιζέλος πέτυχε να εξομαλύνει τις ελληνοϊταλικές σχέσεις και έστειλε το μήνυμα ότι η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να συνομιλήσει με όλους στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού και των διεθνών κανόνων.

Ήταν όμως απαραίτητο και ένα ακόμη βήμα: η επίσκεψη του Βενιζέλου σε Παρίσι και Λονδίνο, προκειμένου να διασκεδάσει τις υποψίες για πρόσδεση στο άρμα της Ιταλίας αλλά και να αποκομίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη αναφορικά με το ζήτημα της ελληνογιουγκοσλαβικής διαμάχης. Πράγματι, η Γαλλία φοβούμενη ότι η Ελλάδα σε περίπτωση αφόρητης γιουγκοσλαβικής πίεσης ως προς τη Θεσσαλονίκη θα εναγκαλιζόταν διπλωματικά την Ιταλία, παρενέβη και πίεσε τη Γιουγκοσλαβία να μετριάσει τις αξιώσεις της έναντι της Ελλάδας, μεταστροφή που αποτυπώθηκε στο ελληνογιουγκοσλαβικό σύμφωνο της 27ης Μαρτίου του 1929 : η Ελλάδα διασφάλισε την κυριαρχία της στη Μακεδονία και περιόρισε τις διεκδικήσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε περιφερειακή κρίση. Με επιδέξιους λοιπόν χειρισμούς ο Έλληνας πρωθυπουργός πέτυχε να καταστήσει τη χώρα του έναν υπολογίσιμο παράγοντα διαμόρφωσης ισορροπιών και πρωτίστως αποφυγής συγκρούσεων στην περιοχή των Βαλκανίων.

Ιδιαίτερη σημασία είχε και η προσέγγιση με την Τουρκία, μια χώρα με την οποία η Ελλάδα είχε συγκρουστεί επανειλημμένα και αιματηρά. Η επιλογή του Βενιζέλου να προχωρήσει σε συμφωνίες που ρύθμιζαν τις εκκρεμότητες της ανταλλαγής πληθυσμών και των περιουσιακών αξιώσεων δεν ήταν δημοφιλής στο εσωτερικό, ιδίως μεταξύ των προσφύγων που ένιωθαν ότι αδικούνταν. Ωστόσο, ο ίδιος πίστευε ότι η ειλικρινής ειρήνη με την Τουρκία αποτελούσε θεμέλιο για την σταθερότητα ολόκληρης της Ανατολικής Μεσογείου. Το Σύμφωνο Φιλίας του 1930 συμβόλιζε μια νέα εποχή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, βασισμένη στην αμοιβαία αναγνώριση και στην κοινή επιθυμία αποφυγής νέων συγκρούσεων.

Ελ. Βενιζέλος και Ισμέτ Ινονού

7 Αφορμή είχε αποτελέσει η δολοφονία 5 Ιταλών στο δρόμο Ιωαννίνων-Κακαβιάς, γεγονός το οποίο η ιταλική πλευρά απέδωσε σε Έλληνες δράστες.

Η αντίληψη του για την εξωτερική πολιτική του αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στα λόγια με τα οποία περιέγραφε την εξωτερική πολιτική του. Μεταξύ άλλων αναφέρει:

«...Θέλω να είμαι δια την χώραν μου άνθρωπος ειρήνης... προσκολλημένος εις την προσπάθειαν όπως γονιμοποιήσω τα εθνικά εδάφη...»

Η φράση αυτή δεν αναιρούσε το παρελθόν του ως ηγέτη που είχε οδηγήσει τη χώρα σε εδαφικές επιχειρήσεις, αλλά υπογράμμιζε τη συνειδητή του επιλογή να δώσει προτεραιότητα στην ειρηνική ανάπτυξη και στην «γονιμοποίηση των εθνικών εδαφών», δηλαδή στην οικονομική, κοινωνική και θεσμική ενίσχυση του κράτους. Για τον Βενιζέλο, η ισχύς μιας χώρας δεν μετριόταν μόνο με τα σύνορα και τον στρατό της αλλά και με την ικανότητα της να προσφέρει ευημερία και σταθερότητα στους πολίτες της.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η στάση του σε ζητήματα όπως το Κυπριακό, όπου προτίμησε τη σταδιακή και συνετή πολιτική αντί της άμεσης σύγκρουσης με ένα μέλος των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως η Μεγάλη Βρετανία. Η επιλογή αυτή προκάλεσε αντιδράσεις, αλλά αντανάκλασε τη βαθιά του πεποίθηση ότι τα εθνικά ζητήματα πρέπει να αντιμετωπίζονται με μακροπρόθεσμη στρατηγική και όχι με παρορμητικές κινήσεις που ενδεχομένως θα υπονόμευαν τη συνολική θέση της χώρας.

Τέλος, η συναίνεσή του στην ιδέα της ευρωπαϊκής συνεργασίας, όπως αυτή εκφράστηκε από την πρόταση του Γάλλου πολιτικού Αριστίντ Μπριάν περί ομοσπονδιακής ένωσης της Ευρώπης, δείχνει ένα όραμα που ξεπερνούσε τα στενά όρια του εθνικού κράτους και εντασσόταν σε μια ευρύτερη αντίληψη για την ειρήνη και την σταθερότητα στην ήπειρο. Αλληλένδετη με αυτή τη θεώρηση υπήρξε και η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών το 1920, της οποίας η Ελλάδα υπήρξε ιδρυτικό μέλος, γεγονός που αναδεικνύει τον πολιτικό ρεαλισμό του Βενιζέλου, καθώς αντιλαμβανόταν την ανάγκη της Ευρώπης να προλάβει μελλοντικές συρράξεις και να δημιουργήσει έναν μηχανισμό ειρηνικής επίλυσης διακρατικών διαφορών.

* * *

Συμπερασματικά, παρά τις αντιπαραθέσεις και τα διλήμματα που σφράγισαν την εποχή του Βενιζέλου, η πολιτική του άφησε αναμφίβολα μια διαρκή παρακαταθήκη, επηρεάζοντας όχι μόνο την πολιτική σκέψη αλλά και τη νοοτροπία, τις αξίες και τις προσδοκίες της ελληνικής κοινωνίας. Η σημασία της δεν περιορίζεται στο ιστορικό παρελθόν, αλλά εξακολουθεί να αποτελεί σημείο αναφοράς για την κατανόηση της εξέλιξης του ελληνικού κράτους και της σύγχρονης ταυτότητάς του. Άλλωστε, ο σύγχρονος του Βενιζέλου λογοτέχνης Γ. Θεοτοκάς στο βιβλίο του "Αργώ" έγραφε μεταξύ άλλων: *“... Γιατί ο βενιζελισμός ξεπερνά πλατιά τα όρια της πολιτικής και πλημμυρά ολόκληρη την ελληνική ζωή των ημερών μας...”*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γαρδίκια Κατσιαδάκη Ελένη (επιστ. επιμ.), Στα χρόνια του Βενιζέλου: Εσωτερική & εξωτερική πολιτική – Οικονομία – Εκπαίδευση – Πολιτισμός, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών & Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» - ΥΠ.Ε.Π.Θ., Αθήνα 2010.
2. Παπαδάκης Εμμ. Νικόλαος (Παπαδής), Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία, Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» – Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017.
3. Θάνος Βερέμης, Ο Ελευθέριος πίσω από τον Βενιζέλο, Η Καθημερινή 2014
4. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, Ελευθέριος Βενιζέλος. 12 μελετήματα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.